

Незважаючи на неоднозначність концептуальних підстав різних теорій у питанні впливу сім'ї на становлення зростаючої особистості, їх об'єднує уявлення про всеосяжну роль соціальних взаємодій у психічному розвитку дитини.

Огляд психологічної літератури дає можливість зробити висновок про те, що конфліктна сімейна взаємодія чинить як негативний, так і позитивний вплив на розвиток і соціалізацію особистості дитини. Негативне значення конфліктної взаємодії проявляється у засвоєнні жорстких та агресивних способів розв'язання конфліктних ситуацій, неадекватному сприйманні оточуючого середовища, знижує продуктивність спільної діяльності, характеризується високою психічною напруженістю та високим рівнем тривожності. Позитивний аспект полягає в тому, що конфлікти усувають джерела непорозуміння, стимулюють розвиток сім'ї, соціальну активність особистості і є особливими механізмами психологічного захисту.

Перспективи подальших розвідок. Поданий вище розгляд проблеми впливу конфліктної сімейної взаємодії на процес соціалізації особистості дитини не вичерпує всіх її аспектів. Перспективи подальших досліджень в контексті поданої проблематики пов'язані з плануванням та проведенням емпіричного вивчення феномена конфлікту як специфічної форми сімейної взаємодії в процесі соціалізації особистості; вивченням гендерних та вікових особливостей у становленні її соціальної та емоційної компетентності. Актуальним, на наш погляд, є продовження теоретико-експериментального вивчення даного питання стосовно різних вікових етапів розвитку особистості.

Список використаних джерел

1. Варій М. Й. Психологія особистості: Навч. посіб. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 592 с.
2. Выготский Л.С. Собр. соч.: В 6 т. / Под ред. А.В. Запорожца. Т. 4. – М.: Педагогика, 1984.
3. Гришина Н.В. Психология конфликта. – СПб.: Питер, 2007. – 464 с.
4. Донченко Е.А., Титаренко Т.М. Личность: конфликт, гармония. – 2-е изд., доп. – К.: Политиздат Украины, 1989. – 175 с.
5. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): Навч. посіб. для вищ. навч. закладів. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.
6. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.

7. Дубровина И.В. Семья и социализация ребенка // Мир психологии. – 1998. – № 1. – С.54-57.
8. Основи соціальної психології: навч. посіб. / За ред. М.М. Слюсаревського. – К.: Міленіум, 2008.

Various approaches of home and foreign scientists who researched the problem of person socialization are analyzed here. Scientific positions of modern researchers are examined here according to peculiarities of family surrounding influence on child socialization process. Attention is based on psychological peculiarities and functions of conflict as if the specific kind of children and parents interaction.

Key words: socialization, personality, conflict interaction, family surrounding.

Отримано: 21.03.2010

УДК 159.922.7

А.В. Шамне

Діагностика психосоціального розвитку та фрустраційних реакцій підлітків в сучасних соціокультурних умовах

В роботі представлено результати створення, стандартизації та валідації модифікованого варіанту методики Розенцвейга для підлітків.

Ключові слова: фрустраційні реакції, стандартизація, валідація, методика, підлітки.

В работе представлены результаты создания, стандартизации и валидации модифицированного варианта методики Розенцвейга для подростков.

Ключевые слова: фрустрационные реакции, стандартизация, валидация, методика, подростки.

Фрустрація як психічний стан виявляється у відчуттях напруження, тривожності, відчаю, у появі агресивності, зниженні складності поведінки і рівня регуляції діяльності та може призводити до негативних характерологічних змін та неврозів. Вплив переживання стану фрустрації на розвиток особистості є особливо небезпечним в перехідні, кризові періоди розвитку і особливо в період

підліткового віку. В зв'язку з цим особливого значення набуває проблема толерантності (стійкості) особистості до фрустрації.

Різні аспекти проблеми фрустраційних станів та реакцій розкриваються у роботах С.Розенцвейга, Ф.Є.Василока, М.Д.Лєвітова, Є.П.Ільїна, Т.А.Немчінової, Л.Берковиця, Дж.Долларда, С.Майєра, Н.Міллера, Р.Лоунсона та інших, в яких накопичений великий теоретичний та експериментальний матеріал. Однак процес теоретичного осмислення явища фрустрації далекий від свого завершення. Це відображається як у збільшенні наукових публікацій на цю тему, так і у багатозначності основних понять цієї області дослідження. Недостатньо уваги приділяється вивченню вікових аспектів природи фрустраційних станів, вимагає подальшої розробки удосконалення методичного забезпечення експериментального вивчення станів фрустрації. Останнє пов'язано, передусім, з необхідністю отримання валідних та надійних даних щодо особливостей фрустраційних реакцій дітей 11-18 рр., тобто представників підліткового та раннього юнацького віку.

Основною та найбільш відомою на сьогодні є методика вивчення фрустраційних реакцій, розроблена С.Розенцвейгом (Rosenzweig Picture – Frustration Study, PF Study). Малюнковий тест С.Розенцвейга має дві форми: дитячий та дорослий варіанти, які суттєво відрізняються за змістом стимульного матеріалу.

Найбільш відомою з них є дорослий варіант експериментально-психологічної методики вивчення фрустраційних реакцій – проєктивна методика дослідження особистості. Вона була запропонована С.Розенцвейгом в 1945 році на основі розробленої ним теорії фрустрації та названа “Методика малюнкової фрустрації” [3].

Методика складається з 24 малюнків. Всі ситуації, які зображені на малюнках, можна поділити на дві основні групи: 1) ситуації “перешкоди” (“еоблокінгові”, за термінологією С.Розенцвейга). В цих випадках перепона, персонаж або предмет фруструє якимось чином персонаж, що знаходиться на малюнку справа; 2) ситуації “звинувачення” (“супереоблокінгові”). В цих ситуаціях персонаж, намальований справа, звинувачується в чомусь або його притягують до відповідальності. Процедура експерименту організовується згідно з інструкцією, яка додається до набору малюнків.

Оцінка отриманих результатів, у відповідності з теорією С.Розенцвейга, здійснюється за напрямом реакції (агресії) та її типу. За напрямом фрустраційні реакції поділяються на: а) екстрапунітивні (extrapunitive); б) інтропунітивні (intropunitive); в) імпунітивні (impunitive). Для позначення описаних реакцій використовуються літери Е, І, М відповідно. Крім цього, існує поділ за типом реакцій:

а) перешкоджаюче-домінантні (Е,І,М ; б) самозахисні (Е,І,М); в) “дозволяючі” (потребово-настійливі) (е,і,м). Крім кількісної та якісної оцінок спрямованості і типу реакцій, у фруструючих ситуаціях на основі стандартних відповідей розраховується “показник групової конформності” (GCR), який дозволяє визначати ступінь соціальної адаптації індивіда.

Слід підкреслити, що тест Розенцвейга є достатньою структурованою методикою, спрямованою на певну область поведінки, яка має відносно об'єктивну процедуру оцінки та більш доступна статистичному аналізу, ніж більшість проєктивних методик. Л.Ф.Бурлачук і С.М.Морозов, спираючись на дані зарубіжної літератури, наводять високі показники коефіцієнта надійності ретестової (0,6-0,8) та валідності (особливо за параметром екстрапунітивності – 0,747) [2].

Зрозуміло, що використовуючи дорослий варіант методики вивчення фрустраційних реакцій для обстеження представників підліткового та навіть раннього юнацького віку, дослідник ризикує отримати результати з суттєвими похибками. Дорослий варіант методики не може використовуватися для діагностики дітей підліткового віку (11-15 рр.), тому що достатньо велика кількість ситуацій тесту є для них малознайомими та не пов'язані з їх актуальними потребами. Це стосується, наприклад, ситуації № 13 (посадова особа – відвідувачу: “Я не можу вас прийняти, хоча вчора ми домовлялися”), №16 (один водій–іншому: “Ви не мали ніякого права мене переганяти”), №17 (представник ДАІ– водію: “Що ви собі думаєте, коли їдете повз школи зі швидкістю 80 кілометрів на годину”). Отже, дорослий варіант методики не може використовуватися для діагностики дітей підліткового віку, тому що достатньо велика кількість ситуацій тесту соціально не апробовані підлітками (малюнки №4,5,7,9,13,16,19,23) з причини відсутності досвіду самостійного життя, обмеження свободи вибору форм діяльності тощо. Все вищезазначене обмежує і обстеження старших підлітків (15років), а частково і старшокласників (16-17років) як представників раннього юнацького віку.

Поряд з цим викликає сумніви і можливість використання при діагностиці фрустраційних реакцій підлітків та юнаків дитячого варіанта тесту С.Розенцвейга для дітей 4-14 років. По-перше, нагадаємо, що в дитячому варіанті (для дітей 4-14 років) представлено типові ситуації спілкування та життєдіяльності дитини дошкільного та молодшого шкільного віку, пов'язані з типовими потребами, що виникають в ігровій та навчальній видах діяльності, які є, до речі, провідними в ці періоди [3].

По-друге, дитячий варіант тесту С.Розенцвейга був створений у 1945 р. і в даному випадку (на відміну, наприклад, від тестів інтелекту та ін.) рік створення – це важлива характеристика, яка може вплинути на надійність та валідність методики, в основу якої покладено ситуації соціальної взаємодії. Світ стрімко змінюється, що супроводжується явищами акселерації, зсувом вікових норм, зміною соціальних норм та зразків поведінки, методів навчання та змісту завдань. В сучасних умовах ефективність дитячого варіанта методики фрустраційних реакцій С.Розенцвейга при діагностиці сучасних підлітків може бути поставлена як питання. Показали це результати використання дитячого варіанта методики фрустраційних реакцій у 7-9 –х класах (12-15 рр.), які виявили неадекватність відповідей підлітків на стимульний матеріал. Частина підлітків (8%) відмовлялася виконувати завдання тесту, мотивуючи це тим, що вони вже давно були такими маленькими та не уявляють, як би вони реагували в запропонованих ситуаціях. У частини підлітків (переважно учнів 8-9 класів) емоційні реакції унеможлилювали виконання окремих завдань, на яких персонаж, що відповідає: а) знаходиться у мало знайомій для сучасного підлітка ситуації (№ 2, 21); б) за зовнішніми та контекстно-поведінковими ознаками може бути віднесений до дошкільного віку (малюнки № 3, 5, 7, 14, 19, 20).

Останнє фактично актуалізувало у досліджуваних потребу бути та вважатися дорослими як основне новоутворення підліткового віку та призводило в окремих випадках до відмови відповідати та сильних емоційних реакцій по типу: “Для кого взагалі цей тест?”, “За кого ви нас маєте?”, “Я не буду відповідати”. У деяких випадках (8-10% у 8-9 класах) досліджувані давали випадкові, формальні відповіді або використовували позиційний стиль відповіді (завжди згоден або навпаки). З метою прояснення ситуації ми провели анкетування підлітків.

Хоча персонажі не мають рис та міміки, 88% опитаних нами підлітків (загальна кількість – 39) більш-менш однозначно відповіли, що на малюнках №1, 3, 5, 7, 9, 10, 11, 14, 16, 20, 21 зображено дитину дошкільного віку (4-6 років), а на малюнках №4, 6, 13, 22, 23, 24 – дитину молодшого шкільного віку (7-10 років). Відносно всіх інших малюнків визначено, що зображені на них персонажі можуть бути у віці 5–9 років.

Отже, було визначено, що персонажі тесту не можуть бути ідентифіковані підлітками 12–15 років як представники їх вікової групи, що може ускладнювати процес усвідомлення ряду завдань як таких, що викликають фрустраційні реакції. Дитині підліткового

віку, яка фізично та психологічно відчуває себе дорослою людиною (“почуття дорослості”, статеве дозрівання), дійсно важко сприйняти як фруструючі ситуації, коли недоступна іграшка (№3, 5, 8, 9), батьки використовують засоби покарання, характерні для дошкільного віку (№10, 17), спілкування з однолітками здійснюється на основі нетипових для підлітка ситуацій (№2, 8, 9, 16, 20, 21), дорослі є учасниками не характерних для підлітка ситуацій звинувачення (№7, 14, 19).

Ми вважаємо, що в сучасних соціокультурних умовах (розвиток суспільства інформаційних технологій, нові суспільно-політичні та ідеологічні реалії, явище прогресуючої акселерації тощо) дитячий варіант методики фрустраційних реакцій С.Розенцвейга виявляється недостатньо чутливим за своїм змістом до соціально-психологічних характеристик сучасних підлітків.

Отже, в результаті емпіричного використання та аналізу стимульного матеріалу дитячого та дорослого варіантів методики С.Розенцвейга, ми дійшли висновку про обмеженість та непрезентативність їх використання при діагностуванні фрустраційних реакцій підлітків. Саме тому однією з задач дослідження стала розробка модифікованого варіанта стимульних малюнків для підлітків 12-15 років. Було поставлено такі завдання: 1) на основі поетапного пошукового дослідження здійснити розробку змісту малюнків модифікованого варіанта малюнкового тексту С.Розенцвейга для підлітків 12-15 років; 2) здійснити первинну стандартизацію та валідацію модифікованого варіанта малюнкового тексту С.Розенцвейга для підлітків на виборці школярів 7-9 класів.

Як критерій валідації було обрано кореляційний зв'язок даних модифікованого та класичного варіанта малюнкового тесту фрустраційних реакцій (вибірка 100 досліджуваних). Особливу увагу ми звернули на вже розроблені модифіковані варіанти малюнкового тесту. Аналіз теоретичної літератури та різноманітних довідників з психодіагностики показав, що перший варіант методики малюнкової фрустрації було створено самим С.Розенцвейгом для обстеження дітей у віці 4-14 років (С.Розенцвейг зі співавтором, 1945). Пізніше було створено модифікації методики, призначенням яких було вивчення ставлення до національних меншин, до проблем збереження миру тощо. В СРСР методика Розенцвейга використовувалася для диференційної діагностики неврозів та при прогнозуванні суспільно небезпечних дій психічно хворих (Н.В.Тарабаріна, 1973). В Україні модифікований варіант тесту фрустраційних реакцій розроблено з метою психологічної діагностики емоційних реакцій педагогів у напружених ситуаціях діяльності та рівня їх професійної адаптації

(Чорнобривкин В.Н., Чорнобривкина В.А., 2000). Крім цього, існують різні модифікації класичного варіанта методики С.Розенцвейга: модифікація, розроблена в науково-дослідницькому інституті ім.В.М.Бехтерева Н.В.Тарабаріною, модифікація Є.С.Чугунової та Н.Г.Хітрової “Ділові ситуації” тощо.

Процес створення, стандартизації та валідації модифікованого варіанта малюнквого тесту фрустраційних реакцій для підлітків пройшов декілька етапів.

На першому етапі нашого дослідження вирішувалося питання розробки змісту малюнквів для дітей 12–15 років, який відповідав би віковим особливостям та відображав актуальні потреби підлітків. У зв’язку з поставленою метою були вирішені такі завдання: 1) проведено анкетування підлітків у віці 12–15 років з метою створення стимульного матеріалу з оновленим змістом; 2) розроблено модифікований варіант методики С.Розенцвейга для дітей 12–15 років; 3) перевірено валідність модифікованого варіанта тесту С.Розенцвейга для підлітків.

Анкетування проводилось нашою дипломницею Сушко Інною на базі середніх загальноосвітніх шкіл № 102 та № 114. Чисельність вибірки складала 180 досліджуваних у віці 11–15 років, які письмово відповідали на запропоновані питання.

1. Опишіть ситуації з вашого життя, в яких ви опинялися та наслідком яких було : а) незадоволення потреб ; б) звинувачення вас кимось ; в) почуття провини перед кимось ; г) гнів ; д) агресія.

2. У відносинах з ким ви найчастіше опинялися у названих вами ситуаціях:

а) у відносинах з батьками; б) у відносинах з вчителями; в) у відносинах з друзями. У разі необхідності підліткам надавалися короткі пояснення.

Зміст питань був визначений з урахуванням вікових особливостей підліткового віку, зокрема, пов’язаних з виникненням нових потреб та мотивів (потреба бути дорослим, компетентним, потреба у визнанні своєї дорослості, у прийнятті референтною групою, у підтвердженні позитивного “Я-образу” тощо).

Було також здійснено аналіз дитячого та дорослого варіантів тесту Розенцвейга з метою вибору стимульного матеріалу, який відповідає віковим особливостям підліткового віку за критеріями доступності, розуміння, значущості тощо. Результати анкетування оброблялися методом контент-аналізу з визначенням найбільш значущих ситуацій, що викликають фрустраційні реакції підлітків.

Таким чином, в запропонованій методиці зміст малюнквів було складено на основі модифікації ряду ситуацій еталонних тестів

Розенцвейга (14 ситуацій) та контент-аналізу результатів анкетування (10 ситуацій). Стимульний матеріал нашої “підліткової” методики складається, таким чином, з 24 схематичних контурних малюнквів, які відтворюють достатньо типові ситуації спілкування підлітка з ровесниками, батьками, вчителями.

Рис 1. Зміст малюнквів модифікованого тесту С.Розенцвейга для підлітків (приклад)

Персонажі, що діють в ситуаціях, розрізняються за статтю, віком та соціальним ролями. 12 з 24 тестових завдань кваліфікуються як ситуації “перешкоди”, 12 – як ситуації “звинувачення”.

Реалізуючи технологію модифікації малюнквого тесту С.Розенцвейга, ми виходили з необхідності організації цілісної стратегії створення, емпіричної апробації та використання методики. В континуумі “конструювання” – “застосування”, як відомо, основними є ситуації застосування, адаптації та конструювання методики [2].

Актуальною в нашому дослідженні є ситуація застосування вже існуючого тесту стосовно окремої вікової вибірки (підлітків) в сучасних соціокультурних умовах, що склало другий етап дослідження.

Ситуація “внутрішньо-культурного” переносу тесту на нову популяцію, що відрізняється від вибірки стандартизації віковими та культурними особливостями, поставила перед нами задачі: а) перевірки валідності методики з набором малюнквів нового змісту, що

відображають типові фрустраційні ситуації сучасних підлітків; б) перевірки відповідності тестових норм, яка є наступним етапом роботи, оскільки тільки після отримання первинного позитивного результату при перевірці валідності, є сенс розширяти вибірку та реконструювати емпіричний розподіл тестових балів (квантілі цього розподілу в цьому випадку порівнюють з квантілями нормативного розподілу).

Порівняння результатів тесту з критеріями валідизації є базовою умовою процедури визначення критеріальної валідності тесту. Серед багатоманітності видів критеріїв валідизації (об'єктивних та суб'єктивних) нами, враховуючи наявність класичного варіанта методики, в як критерій валідизації було обрано дані дитячого варіанта малюнквого теста Розенцвейга, валідність якого є встановленою. Отже, конструктну (ступінь репрезентації досліджуваного психологічного конструкта в результатах теста) валідність ми виявляли шляхом визнання кореляції між балами основних факторів двох тестів – модифікованого нами та класичного варіанта методики С.Розенцвейга. Кореляційний зв'язок між результатами валідного теста та еталонної методики є, таким чином, мірою валідності.

В ході роботи з методикою була створена таблиця “Стандартних відповідей”, тобто тих відповідей, що найбільш часто виникають на певну ситуацію (більше 30%). Валідність тесту визначалась шляхом зіставлення його результатів, отриманих на стандартизованій вибірці, з результатами проведення фрустраційного тесту С.Розенцвейга (дитячий варіант) на цій же вибірці. Зіставлення результатів за двома тестами полягало у виявленні кореляційних зв'язків між ідентичними факторами методик.

На початку нашого дослідження був проведений аналіз відповідей досліджуваних за модифікованим варіантом тесту С.Розенцвейга для підлітків. Для апробації нового варіанта методики була створена вибірка стандартизації, яка відповідала основним вимогам дослідження (репрезентативність генеральної сукупності, для якої планується застосування модифікованого варіанта методики). Вибірка стандартизації складалася зі 100 досліджуваних у віці 12–15 років (50 хлопців та 50 дівчат).

Після аналізу отриманих даних були визначені частоти виділених факторів, якими оцінюються відповіді досліджуваних на кожну ситуацію тесту.

Аналізуючи відносну частоту факторів, що зустрічаються серед відповідей досліджуваних на певну ситуацію тесту, можна зробити наступні висновки:

- найбільший процент відповідей по фактору Е спостерігається в ситуаціях 6 (43%), 9(47%), 10 (41%), 12 (37%), 14 (42%), 16 (34%), 21 (49%), 23 (49%). Це відповіді з екстрапунітивною реакцією з фіксацією на самозахисті;
- найбільший процент відповідей досліджуваних по фактору І спостерігається в ситуаціях 2 (39%), 16 (38%), 19 (42%), 20(38%). Це відповіді з інтропунітивними реакціями з фіксацією на самозахисті;
- по фактора Е' високий процент відповідей відмічено в ситуаціях 7 (42%), 15 (32%), 18 (32%). Це відповіді з екстрапунітивною реакцією з фіксацією на перешкоді;
- по фактору М' (імпунітивні реакції з фіксацією на перешкоді) найбільший процент відповідей спостерігається в ситуаціях 1 (37%), 12 (35%), 22 (44%), 24 (42%);
- по фактору е спостерігається високий процент відповідей в ситуаціях 1 (33%), 13 (39%), 18 (38%). Це відповіді з екстрапунітивними реакціями з фіксацією на вирішенні проблеми;
- високий процент відповідей відмічено по фактору і (інтропунітивні реакції з фіксацією на вирішенні проблеми) в ситуаціях 5 (42%), 14 (34%);
- домінування фактора М (імпунітивні реакції з фіксацією на самозахисті), m (імпунітивні реакції з фіксацією на вирішенні проблеми), І' (інтропунітивні реакції з фіксацією на перешкоді) в даній експериментальній групі не виявлено за жодною ситуацією тесту.
- у відповідях досліджуваних на ситуації 3,4,8,11,17 не виявлено домінуючих факторів, тобто розподілення частот за всіма факторами є більш менш рівномірним.

Отже, після первинної обробки даних, отриманих на стандартизованій вибірці, ми виявили основні тенденції відповідей на кожну ситуацію тесту.

Для подальшого дослідження ми використали біноміальний критерій. Цей критерій використовується для виявлення статистично значимих розбіжностей у співвідношенні чисельності факторів для кожної ситуації тесту. Зважаючи на той факт, що в нашому дослідженні кількість градацій більше двох, то був застосований критерій χ^2 -Пірсона, або критерій узгодження (емпіричного та теоретичного).

За допомогою даного критерію було статистично перевірено припущення щодо домінування виділених факторів по кожній ситуації тесту.

За результатами статистичного аналізу по кожній ситуації тесту були виявлені статистично значущі розбіжності у відповідях

досліджуваних (на рівні $p < 0,05$ та $p < 0,01$). Отже, наше припущення про домінування певних факторів статистично підтвердилось. Слід відмітити, що в ході дослідження було виявлено наявність парних факторів в ситуаціях 1 (М'; е), 12 (М'; Е), 14 (Е; і), 16 (Е; І). За допомогою критерію χ^2 -Пірсона було перевірено припущення про рівнозначне домінування вказаних факторів при оцінці цих ситуацій в експериментальній групі (стандартизованої вибірки).

Статистично значимі (на рівні $p < 0,01$) імовірності появи факторів визначили характерні для конкретної ситуації відповіді. За аналогією з класичним тестом на основі отриманих даних була створена таблиця “стандартних відповідей” для модифікованого варіанта тесту С.Розенцвейга для підлітків, що використовується для підрахунку індивідуального коефіцієнта соціальної адаптації досліджуваного до свого оточення.

Слід зауважити той факт, що висновки, отримані в ході стандартизації методики, є статистично перевіреними. Це дозволяє розповсюджувати отримані висновки на генеральну сукупність.

Валідність модифікованого тесту С.Розенцвейга для підлітків була перевірена шляхом виявлення кореляційних зв'язків між індивідуальними показниками, отриманими на вибірці стандартизації по тесту С.Розенцвейга (дитячий варіант) та модифікованому варіанту методики С.Розенцвейга для підлітків.

Для проведення кореляційного аналізу були визначені індивідуальні показники досліджуваних по кожному фактору: показники, отримані за результатами тесту С.Розенцвейга (дитячий варіант), та показники, отримані за результатами модифікованого варіанту тесту С.Розенцвейга для підлітків.

У результаті кореляційного аналізу були отримані такі результати:

- найбільш статистично значимі позитивні кореляційні зв'язки виявлено між показниками за факторами Е ($p < 0,05$), Е' ($p < 0,05$), е ($p < 0,05$), і ($p < 0,05$), м ($p < 0,05$);
- на рівні статистичної тенденції виявлено позитивні зв'язки між показниками за факторами І ($p < 0,1$), М ($p < 0,1$), І' ($p < 0,1$);
- за результатами кореляційного аналізу не виявлено статистично значущого зв'язку між показниками за фактором М'.

Результати кореляційного аналізу між ідентичними факторами методик представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати кореляційного аналізу між показниками реакції на фрустрацію за методикою С.Розенцвейга (дитячий варіант) та модифікованим тестом С.Розенцвейга для підлітків.

Фактори	Варіант розенцвейга для дітей 4-14 рр.								
	Е	І	М	Е'	І'	М'	е	і	м
ПІДЛІТКОВИЙ ВАРІАНТ	Е	0,199**							
	І		0,171*						
	М			0,185*					
	Е'				0,231**				
	І'					0,168*			
	М'						0,154		
	е							0,241**	
	і								0,197**
	м								

Для ступенів свободи 100 значення t – критерію 0,197 при рівні значущості 5%; 0,256 при рівні значущості 1%; 0,324 при рівні значущості 0,1%.

* $p < 0,1$ (виявлено зв'язок між показниками лише на рівні статистичної тенденції).

** $p < 0,05$ (виявлено статистично достовірний зв'язок між показниками).

*** $p < 0,01$ (виявлено статистично достовірний зв'язок між показниками).

**** $p < 0,001$ (виявлено статистично достовірний зв'язок між показниками).

Отже, за результатами перевірки модифікованого варіанта методики С.Розенцвейга для підлітків на валідність можна зробити висновки, що даний варіант методики виявляє такі самі ознаки, що і покладений в її основу метод виявлення фрустраційних реакцій С.Розенцвейга. Цей висновок базується на тому, що виявлено позитивні зв'язки між ідентичними факторами обох методик (табл.1). Особливо тісні зв'язки отримано по факторах Е, Е', і, незначні кореляційні зв'язки виявлено по факторах І, І', М. Це говорить про те, що “підлітковий” варіант тесту діагностує ті самі ознаки, що й оригінальний варіант методики С.Розенцвейга.

Стимульний матеріал “підліткової” методики був розроблений з урахуванням вікових особливостей підліткового віку, зокрема, пов'язаних з виникненням нових потреб та мотивів. Саме тому було виявлено деякі відмінності в результатах діагностики фрустраційних реакцій підлітків по обох методиках. Так, “підлітковий” варіант

тесту дозволяє більш чітко діагностувати особливості емоційного реагування на ситуації незадоволення потреби у дорослості, самостійності, незалежності з боку значущих дорослих – батьків, вчителів, особливості переживання фрустраційних станів в ситуаціях нереалізованості потреби у компетентності, визнанні з боку референтної групи. Результати діагностики на основі модифікованого тесту показали більший відсоток екстрапунітивних реакцій, спрямованих на дорослих як зовнішню причину, джерело перепон та звинувачень, більший відсоток використання самозахисного типу реакції, пов'язаного з питанням власної провини, меншу кількість NP – реакцій, що виражається у готовності індивіда розв'язати проблему. Це дозволяє розглядати “підлітковий” варіант тесту як більш чутливий до емоційного реагування підлітків в значущих для них ситуаціях. Таким чином, статистично достовірні результати, отримані нами в процесі стандартизації та валідації методики, дозволили визначити модифікований варіант методики для підлітків як такий, що може бути застосований для подальших досліджень серед генеральної сукупності.

Список використаних джерел

1. Бодалев А.А., Столин В.В. Общая психодиагностика/ А.А. Бодалев, В.В. Столин. – СПб.: Речь, 2006. – 440 с.
2. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике/ Л.Ф.Бурлачук, С.М. Морозов. – СПб.: Питер, 2001. – 528 с.
3. Тест Розенцвейга (детский и взрослый варианты)[Учебно-методическое пособие]/ Сост. И.Б. Дерманова. – СПб.: Речь, 2002. – 62 с.

The article deals with the results of creation, standardization and validity of the modified variant of Rosenzweig's methods for adolescents.

Key-words: frustrative reactions, standardization, validity, methods, adolescents.

Отримано: 12.03.2010

МАТЕРИНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ У СТРУКТУРІ Я-КОНЦЕПЦІЇ ЖІНКИ

У статті обґрунтовується доцільність використання та сутнісний зміст терміна “материнська ідентичність”; розкривається співвідношення даного психологічного конструкту з термінами “особистісна ідентичність”, “гендерна ідентичність”, “національна ідентичність” та ін. Висвітлюється питання співвідношення різних видів ідентичності у структурі Я-концепції особистості жінки.

Ключові слова: ідентичність, материнська ідентичність, особистісна ідентичність, соціальна ідентичність, Я-концепція.

В статтю обосновується целесообразность использования и содержание термина “материнская идентичность”; раскрывается соотношение этого психологического конструкта с терминами “личностная идентичность”, “гендерная идентичность”, “национальная идентичность” и др. Освещается вопрос соотношения разных видов идентичности в структуре Я-концепции личности женщины.

Ключевые слова: идентичность, материнская идентичность, личностная идентичность, социальная идентичность, Я-концепция.

Актуальність проблеми. Сьогодні одним з перспективних напрямків розвитку психологічного знання є вивчення питань відповідального батьківства і материнства, вагітності, проблем абортів та післяабортного синдрому тощо. Враховуючи щоразу зростаючу кількість праць, присвячених окресленій тематиці, можна говорити про виділення в окрему наукову галузь психології батьківства [3; 8; 12-14; 16], предметом вивчення якої виступають психологічні особливості становлення жінки як матері і чоловіка як батька. Це молода галузь, і одним з її завдань є розробка та обґрунтування власного понятійного, термінологічного апарату. Так, наприклад, у дослідженнях, присвячених вивченню особливостей становлення материнства, обґрунтовується поняття материнської потребнісно-мотиваційної сфери (Філіппова Г. Г.). Розкривається її структура (потребнісно-мотиваційний блок, операційний та ціннісно-смісловий блоки), функції, етапи становлення в онтогенезі [12–14]. Також вказується, що материнська потребнісно-мотиваційна сфера входить до складу репродуктивної системи. І переважна більшість наукових досліджень в руслі психології материнства спираються власне на такий підхід – вивчення